

*ZBORNIK Historijskog instituta Slavonije, br. 1—8,
Slavonski Brod 1963—1970.*

Kako se posljednjih deset godina počelo poklanjati više pažnje proučavanju najnovije povijesti naših naroda, a posebice povijesti radničkog pokreta, narodno-oslobodilačke borbe i socijalističke revolucije, na prijedlog Koordinacionog odbora Saveza boraca Slavonije devetnaest slavonskih općina osnovalo je godine 1962. u Slavonskom Brodu Historijski institut Slavonije sa zadaćom da se bavi proučavanjem najnovije povijesti Slavonije, čemu se do tada posvećivala slaba pažnja.

Iz tih je razloga Institut, godinu dana nakon svoga osnutka, pokrenuo časopis *Zbornik*, sa zadaćom da se u njemu objavljuju prilozi, rasprave, studije i članci ne samo radnika Instituta, nego, kako je rečeno u uvodnoj riječi redakcije, »[...] svih onih koji se bave izučavanjem novije jugoslavenske historije«.

Zbornik je periodička publikacija, koja izlazi, uglavnom redovito, jednom godišnje (godine 1969. nije izašao br. 7, nego je u godini 1970. izašao dvobroj 7—8). Časopis sadrži dvije stalne rubrike: »Članci i rasprave« i »Kritika, prikazi i informacije«, povremeno se javlja i rubrika »Građa«, a u br. 6 i »Bibliografija«. Naslovi radova su u sadržaju objavljeni i na njemačkom jeziku, a pojedinim većim radovima u *Zborniku* dodan je i »Zusammenfassung«.

Radove u rubrici »Članci i rasprave« podijelili smo tematski u tri osnovne grupe: 1. radove koji se bave problematikom do godine 1918, 2. radove iz razdoblja između dva rata i 3. radove iz vremena NOB-a i socijalističke revolucije. Unutar grupa pokušali smo također radove klasificirati tematski.

Radovi koji se bave problematikom do godine 1918. prilično su slabo zastupljeni. Josip Korda je u radu »Socijalistički pokret na selu u vinkovačkom kraju koncem XIX i početkom XX stoljeća« (br. 2, 1964, 205—222) prikazao raslojavanja na selu u vinkovačkom kraju nakon pripojenja tog kraja Hrvatskoj godine 1881. i prodora kapitala na selo, a što je ujedno omogućavalo i prodor socijalističkih ideja. Da je socijalistički pokret u tom kraju bio relativno jak, svakako su značajne i migracije stanovništva iz pasivnih krajeva (Dalmacije, Like i Gorskog kotara). Autor je u tome radu dao jasnu sliku političkih i ekonomskih prilika u vinkovačkom kraju, a vrijednost rada posebno povećava obilje brojčanih podataka do kojih je autor došao koristeći se izvornom građom.

Iz područja ekonomske povijesti toga razdoblja imamo samo rad Igora Karmana »Privredni položaj Slavonije u Habsburškoj monarhiji pod nagodbenim sistemom (1868—1918)« (br. 4, 1966, 283—374). U tom je radu autor prikazao kompleksnu sliku privrednog života Slavonije pod nagodbenim sistemom. Iako u navedenim podacima vidimo osnovne pokazatelje, oni čitaocu daju jasnu sliku bitnih problema i pojedinih privrednih grana i cjelokupne privrede što se posebno može reći za razdoblje nakon financijsko-poduzetničke krize u Austro-Ugarskoj Monarhiji godine 1873. Budući da je taj rad sintetskog karaktera,

bilo bi možda historijski vjerodostojnije da je kao početna granica uzeta godina 1848. (nakon ukidanja feudalnih odnosa), u času kad i u Slavoniju počinje jače prodirati trgovački i industrijski kapital. Godina 1868. svakako je važna prekretnica i u ekonomskom razvoju hrvatskih zemalja, pa stoga autor i s pravom ustanovljuje da su tada utvrđeni osnovni okviri u kojima se kreće čitav društveni, politički i privredni razvitak hrvatskih zemalja. No s obzirom na to da je Karaman već u radu »Privredni položaj hrvatskoslavenskog područja u Habsburškoj monarhiji, nakon ukidanja feudalnih odnosa (1849—1873)«¹ analitički obradio i privrednu problematiku Slavonije u razdoblju neposredno nakon ukidanja feudalnih odnosa, smatramo da bi bilo korisnije da je i u ovom radu, kao što smo već naveli, uzeo za početnu granicu godinu 1848, jer bi tako, po našem mišljenju, taj pažnje vrijedan rad dobio još više na vrijednosti. Iz toga su razdoblja u *Zborniku* zastupljeni još ovi radovi: Dragovan Šepić, »Pitanje tajnosti Londonskog ugovora od 1915. g.« (br. 2, 1964, 85—105) i Bogumila Hrabaka, »Austro-ugarski zarobljenici u Srbiji 1914—1915. god. i prilikom povlačenja kroz Albaniju« (br. 2, 1964, 107—204). Interesantan je i prilog Mirjane Gross »O ličnosti Hippolyta Tauschinskoga« (br. 6, 1968, 257—266). Rad zapravo predstavlja, kako se navodi u bilješkama, odgovor na istup Vinka Cevića na simpoziju (god. 1967) o počecima radničkog pokreta u Osijeku, iako, po našem mišljenju, ton u prvoj bilješci prelazi okvire znanstvene polemike, naročito kad je autorica svojim prilogom uspjela potpuno dokazati neodrživost teza V. Cevića.

U to razdoblje uvrstili smo i rad Jefta Šašića, »Vojna bibliografija o oktobarskoj revoluciji i razradi vojno-teoretskog nasljeđa V. I. Lenjina« (br. 5, 1967, 1—33). Za taj se rad može slobodno reći da naslov nije adekvatan sadržaju jer je autor napisao prikaz literature i objavljene građe o navedenoj problematici, dok sam naziv »bibliografija« označava popis literature, stručno klasičan uz strogo pridržavanje određenih bibliografskih principa. Unatoč tome rad ne gubi na vrijednosti, nego, dapače, zbog pojedinih kritičkih osvrtâ, prelazi okvire koje bi trebalo da ima bibliografija, te ga je najvjerovatnije zato redakcija i svrstala u rubriku »Članci i rasprave«.

Za razliku od radova iz prve grupe u *Zborniku* su brojnije zastupljeni radovi iz razdoblja između dva rata. Od radova o raspadu Austro-Ugarske Monarhije i stvaranju Kraljevine SHS imamo tri rada Bogdana Krizmana: »Jugoslavenski odbor i Ženevska konferencija o ujedinjenju 1918. godine« (br. 7—8, 1970, 1—46), »'Prevrta' u Zagrebu i stvaranje 'Države Slovenaca, Hrvata i Srba' u listopadu 1918. godine« (br. 6, 1968, 173—243) i »Formiranje prve jugoslavenske vlade i likvidacija Jugoslavenskog odbora« (br. 5, 1967, 267—301).

U prvom radu B. Krizman govori o sukobu između Jugoslavenskog odbora i srpske vlade, o Ženevskoj konferenciji o ujedinjenju 1918. godine i o nekim kombinacijama o budućem uređenju nove države koje su se pojavile nakon završetka rada konferencije. U drugom radu Krizman je obradio historijsku sjednicu Sabora Trojedne Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, 29. listopada 1918. godine, na kojoj je donesena odluka o prekidu svih državnopravnih veza s Carevinom Austrijom i Kraljevinom Ugarskom, osnivanje Narodnog vijeća privremene Države SHS, kao i događaje koji su tome prethodili, dok je u trećem radu obradio osnivanje Kraljevine SHS i likvidaciju Jugoslavenskog odbora 2. lipnja 1919. godine. S obzirom na ulogu Svetozara Pribičevića u

¹ Prilozi za ekonomsku povijest Hrvatske, Zagreb 1963, 7—25.

tim događajima ovamo bismo mogli uvrstiti i prilog Hrvoja Matkovića »Svezozar Pribičević u 1918. godini« (br. 6, 1968, 245—256).

O djelovanju Jugoslavena u Rusiji u vrijeme oktobarske revolucije i građanskog rata Bogumil Hrabak je objavio u *Zborniku* tri rada. U radu »Jugoslavenski odbor prema tzv. disidentskom pokretu u Rusiji 1917. godine« (br. 5, 1967, 303—335) Hrabak je opisao zbivanja u jugoslavenskoj dobrovoljačkoj vojsci u Rusiji nakon izbijanja februarske revolucije. U istom broju *Zbornika* B. Hrabak je objavio rad: »Jugoslavenski agitaciono-partijski i vojno-starešinski kursevi i škole u Sovjetskoj Rusiji 1918—1921. godine« (35—76) u kojem je obradio djelovanje partijskih i vojnih kurseva za Jugoslavena u Rusiji.² U članku: »Dolazak organizovanih povratnika iz Sovjetske Rusije u Jugoslaviju 1918—1919. godine« (br. 4, 1966, 239—281), Hrabak je obradio povratak partijski organiziranih aktivista u Jugoslaviju i njihove pripreme za daljnji revolucionaran rad u domovini. Navedeni radovi B. Hrabaka pretežno se temelje na izvornoj građi što je autoru i omogućilo da analitički obradi do sada niz neriješenih pitanja o sudjelovanju Jugoslavena u borbi za sovjetsku vlast u Rusiji i problem stupnja njihova ideološkog i vojnog obrazovanja.

Radovi iz političke povijesti između dva rata u *Zborniku* u još brojnije zastupljeni. U članku: »Politička reperkusija krnje agrarne reforme u vlastelinstvu Vetovo 1919—1920. god.« (br. 2, 1964, 77—84) Srećko Ljubljanović je opisao pokušaje vlasnika vlastelinstva da izigra podjelu zemlje seljacima, što mu je uz pomoć vlasti dobrim dijelom i uspjelo. O političkim prilikama u Slavoniji u vrijeme općinskih izbora godine 1920. objavio je u *Zborniku* Antun Milušić tri rada: »Politički i pravni aspekti općinskih izbora u Hrvatskoj i Slavoniji godine 1920.« (br. 7—8, 1970, 67—218), »Izbori za Gradsko zastupstvo i za Ustavotvornu skupštinu 1920. godine u Slavanskom Brodu« (br. 3, 1965, 243—299) i »Neke izvanredne političke mjere na području Hrvatske i Slavonije godine 1920.« (br. 6, 1968, 99—117).

Od radova iz povijesti građanskih stranaka zanimljiv je rad Ljube Bobana »Iz historije odnosa između V. Mačeka i dvora u vrijeme šestojanuarskog režima«, koji je objavljen u dva dijela, a predstavlja nastavak rada objavljenog pod istim naslovom u *Historijskom zborniku*, koji obuhvaća te odnose od proglašenja šestojanuarskog režima do oktroiranog Ustava.³ Drugi dio rada: »Odnosi od Septembarskog ustava do marseljskog atentata« (br. 4, 1966, 167—238), objavljen je nakon trećeg dijela »Odnosi od marseljskog atentata do petomajskih izbora« (br. 3, 1965, 167—201). Nisu nam jasni razlozi iz kojih je autor pristupio na taj neuobičajeni način objavljivanju svog rada, koji, kako sam naglašava u bilješki pri objavljivanju drugog dijela, predstavlja jednu zaokruženu cjelinu. Osim toga Boban je objavio u *Zborniku* i rad »Zagrebački memorandum (1934)« (br. 7—8, 1970, 287—331) u kojem se govori o donošenju Memoranduma grupe zagrebačkih intelektualaca upućenog kraljevskim namjesnicima neposredno nakon smrti kralja Aleksandra a u kojem se traži hitna »provedba zakonitosti«. Memorandum je, kako zaključuje Boban, »[...] više tempirao položaj nosilaca režima nego sam režim, pa je u tim krugovima i izazvao širu pažnju, polemike i protivljenja« (314).

² Opširnije o tome vidi: Stanislava Koprivica-Oštrić, *Novija jugoslavenska historiografija o komunističkoj organizaciji Jugoslavena u Sovjetskoj Rusiji 1918—1921*. *Casopis za suvremenu povijest*, 1/1970, 179—181.

³ *Historijski zbornik*, 1965, 47—88.

Iz te grupe radova svakako bi trebalo istaknuti rad Hrvoja Matkovića: »O nekim prijedlozima za rješenje 'hrvatskog pitanja' 1935—1939« (br. 1, 1963, 237—258), u kojem se autor osvrnuo na neke poticaje i prijedloge za rješenje »hrvatskog pitanja«, a koji su dolazili od krugova izvan vodstva hrvatske građanske politike. Iako su ti prijedlozi ostali samo pokušaji, Matković smatra da će njihovo upoznavanje mnogo koristiti da se kompleksnije sagleda složena problematika političkog života Kraljevine Jugoslavije. U tu bi se još grupu mogli svrstati radovi: Ivana Jelića, koji je u članku: »O nekim odcjecima sporazuma Cvetković—Maček među Srbima u Banovini Hrvatskoj« (br. 3, 1965, 147—166) obradio neka politička kretanja među srpskom buržoazijom u Banovini Hrvatskoj, a koja su nastala nakon sporazuma Cvetković—Maček i Zdravka Krnića: »Prilog izučavanju društveno-političkih prilika u Slavoniji pred aprilski rat 1941. godine« (br. 6, 1968, 1—37).

Iz područja ekonomske povijesti između dva rata zastupljena su u *Zborniku* dva rada Mire Kolar-Dimitrijević: »Križa taninske industrije u Hrvatskoj i položaj radništva« (br. 6, 1968, 39—59) i »Vukovarska kudeljara i njeno radništvo za vrijeme liberalnog kapitalizma« (br. 7—8, 1970, 255—286) i rad Zdravka Tomca: »Ekonomska struktura Slavonije pred drugi svjetski rat« (br. 3, 1965, 113—146), u kojem je autor obradio osnovne karakteristike privrednih odnosa i proizvodnje u Slavoniji uoči rata.

Veći broj radova u *Zborniku* odnosi se na problematiku iz povijesti radničkog pokreta između dva rata. Bogumil Hrabak obradio je u radu: »Veliki politički štrajk u Vojvodini i na ugarskoj teritoriji pod okupacijom srpske vojske 21—22. februara 1919. godine« (br. 3, 1965, 301—346), prvi veliki politički štrajk u jugoslavenskim zemljama koje su ušle u sastav Kraljevine SHS. Dragiša Jović je obradio u jednom radu događaje u Slavoniji od stvaranja Kraljevine SHS do Obznane (br. 6, 1968, 119—172), a u drugom štrajk pružnih radnika firme SH Guttmann potkraj 1937. i na početku 1938. godine (br. 2, 1964, 63—76). U radu: »Mađarska Sovjetska Republika i revolucionarne perspektive u Jugoslaviji« (br. 7—8, 1970, 47—66), osvrnuo se Šandor Mesaroš na utjecaj Mađarske komunističke partije na radnički pokret u Jugoslaviji i na djelatnost Jugoslavenske komunističke grupe u Budimpešti god. 1919. Posebnu pažnju zavređuje rad Stanislave Koprivice-Oštrić: »Programi radničkih političkih stranaka osnovanih u Jugoslaviji 1919—1929« (br. 7—8, 1970, 219—254), u kojem je autorica izvršila usporednu analizu programskih dokumenata radničkih političkih stranaka u razdoblju 1919—1929. U tu se grupu radova može uvrstiti i prilog Zdravka Krnića: »Sukob radnika i kapitalista u Prvoj jugoslavenskoj tvornici vagona, strojeva i mostova d. d. Brod na Savi 1922. godine« (br. 3, 1965, 203—221). Taj je sukob važan, prema mišljenju autora, zbog toga što predstavlja izraz tadašnjih, ne samo društveno-ekonomskih i političkih sukoba nego i sukoba unutar radničkog pokreta u Jugoslaviji. Za povijest Komunističke partije Jugoslavije i SKOJ-a između dva rata zanimljiva su dva rada Martina Kaminskog: »O odnosu KPJ prema seljačkom pitanju do 1927. godine i o tjedniku 'Narodna volja' (Slav. Brod)« (br. 5, 1967, 223—265) i »Prilog za historiju SKOJ-a u Slavoniji u periodu legalnog rada (1919. i 1920.)« (br. 6, 1968, 61—98). Ovamo bi svakako trebalo uvrstiti i ova dva priloga: Vlade Horvata, »Život i rad Stjepana Supanca« (br. 3, 1965, 223—243) i Oskara Cuculića, »Neki podaci o životnom putu Ivana Brijačka« (br. 7—8, 1970,

333—339). Ti prilozi predstavljaju biografije dviju istaknutih ličnosti u povijesti radničkog pokreta i KPJ, a kojima dosad u historiografiji nije posvećeno dovoljno pažnje.

U *Zborniku* su najbrojnije zastupljeni radovi iz razdoblja narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije. Te smo radove također podijelili u tri osnovne grupe: na radove koji obrađuju djelatnost okupacionih i kvislinških snaga, na radove koji se bave problematikom razvitka narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije i na radove s područja ekonomske povijesti u tom razdoblju.

Od članaka koji obrađuju djelatnost okupacionih i kvislinških snaga svakako je najzanimljiviji zajednički rad Zdravka Krnića, Srećka Ljublanovića i Cvjetka Tomljenovića: »Neki podaci o organizaciji i radu Njemačke narodne skupine u NDH« (br. 1, 1963, 7—76). U tom je radu dat prikaz nastanka prve organizacije Nijemaca u Jugoslaviji (Kulturbund) godine 1920, njezinog djelovanja prije rata, procesa reorganizacije Kulturbunda i osnivanja Njemačke narodne skupine u NDH (Die Deutsche Volksgruppe im Unabhängigen Staat Kroatien), izrazite nacionalsocijalističke organizacije. U radu je također obrađena organizaciona struktura skupine, doneseni podaci o njezinoj vojnoj sili, o odnosu Skupine prema NDH, Hrvatima, Srbima i Židovima. Posebno je zanimljivo poglavlje u kojem se ističe da dio njemačkog stanovništva nije bio solidaran sa Skupinom i ne samo što nije prihvatio ideologiju nacionalsocijalizma, nego je i aktivno sudjelovao u NOP-u u partizanskoj četi »Ernst Thälmann«. Posebno je interesantno poglavlje »Iseljavanje Nijemaca iz NDH« u kojem autori iznose tezu da je iseljavanje njemačkog stanovništva, pripadnika Skupine započelo već 1941. godine, i to u krajevima gdje je NOP uzeo šire razmjere. Autori također iznose podatke sa suđenja vođi Skupine Branimiru Altgayeru 1949. godine u Zagrebu, prema kojima je 18.000 pripadnika Skupine aktivno sudjelovalo u oružanim snagama Skupine i Wehrmachta, dok se je, uviđajući sigurnu pobjedu NOV, s teritorija tzv. NDH iselilo samo u 1944. godini 118.000 Nijemaca. O iseljavanju Volksdeutschera iz NDH mnogo iscrpnije podatke dao je Zdravko Krnić u članku: »O iseljavanju pripadnika Njemačke narodne skupine (Volksdeutschera) iz NDH za vrijeme II svjetskog rata« (br. 4, 1966, 73—88).

U radu: »Pavelićev dolazak u Zagreb 1941. godine« (br. 1, 1963, 133—223), Bogdan Krizman se osvrnuo na aktivnost Ante Pavelića u emigraciji pred rat i detaljno obradio sve pripreme za osnivanje kvislinške NDH i sam dolazak Pavelića u Zagreb u noći 14—15. travnja god. 1941.

U članku: »Narodnooslobodilački pokret i problem oružanog četništva u Slavoniji« (br. 2, 1964, 5—20), Cvjetko Tomljanović se osvrnuo na neuspjeli pokušaj Nijemaca da od srpskog stanovništva u Slavoniji osnuju četničke grupe. Kad su nakon toga neuspjeha Nijemci u dogovoru s vlastima NDH prebacili u Slavoniju nekoliko četničkih grupa iz drugih krajeva, rukovodstvo NOB-a u Slavoniji osnovalo je isključivo od pripadnika srpskog stanovništva u Slavoniji Protivčetnički bataljon, čije je akcije i konačno uništenje četnika Tomljenović prilično potanko obradio.

Iz te je grupe radova, svakako, zanimljiv i članak Jefte Šašića: »Obavještajne službe Trećeg Rajha na području Hrvatske i posebno Slavonije u toku II svjetskog rata« (br. 5, 1967, 133—163).

Teror okupatora opširnije se obrađuje jedino u prilogu Miodraga Bjelića: »Sabirni logor u Slavonskoj Požezi 1941. godine« (br. 5, 1967, 185—221), u kojem se govori o osnivanju najvećeg »Sabirnog iseljeničkog i useljeničkog

logora« na teritoriju NDH u Slavonskoj Požegi preko kojeg je deportirano više od 200.000 Srba »stavljenih van zakona« i useljeno oko 260.000 Slovenaca iz Slovenije, koji nisu imali ništa bolji postupak od ostalih logoraša, iako su ih ustaše »smatrale svojim novim ravnopravnim državljanima«.

Grupu radova koji se bave problematikom razvitka narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije možemo podijeliti na dvije podgrupe: na radove koji obuhvaćaju političku i na radove koji se bave vojnom komponentom NOB-a.

Najzanimljiviji je iz prve podgrupe svakako rad Zdravka Krnića: »O pojavi i razvitku narodnooslobodilačkih odbora u Slavoniji do prvog zasjedanja AVNOJ-a« (br. 2, 1964, 21—22) u kojem je autor, koristeći se pretežno izvornom građom, dao jasnu sliku razvoja narodne vlasti na teritoriju Slavonije u prve dvije godine rata. Govoreći o radu narodnooslobodilačkih odbora u Slavoniji, Krnić je došao do zaključka da je rad narodnooslobodilačkih odbora do ljeta god. 1942. bio, uglavnom, sveden na opskrbu partizanskih jedinica hranom i opremom, ali da su uz to već postajali i važan politički faktor, dok su u drugoj polovini god. 1942. funkcije narodnooslobodilačkih odbora dolazile snažnije do izražaja, te tada već vode brigu o zaštiti sela od upada neprijateljskih jedinica, brinu se o redu i miru, o ishrani i snabdijevanju stanovništva i organiziraju trgovinu, proizvodnju i zdravstvenu službu. Ako se uzmu u obzir te tvrdnje, može se slobodno zaključiti da su narodnooslobodilački odbori u Slavoniji od sredine god. 1942. imali sva obilježja organa narodne vlasti.

U tu podgrupu mogu se još svrstati i radovi: Mije Cicvarića, »Neke komponente rada okružnog narodnooslobodilačkog odbora Broda ljeta i jeseni 1941. godine« (br. 4, 1966, 57—71); Dušana Čalića, »Značaj partijskog savjetovanja Slavonije (25—27. XII 1942) za razvoj NOP u Slavoniji« (br. 1, 1963, 77—97); Dragiše Jovića, »O odjeku sporazuma Tito-Subašić (16. VI 1944) u Slavoniji u ljetu 1944. godine« (br. 4, 1966, 45—56) i Slavice Hrečkovski, »Prva oblasna konferencija AFŽ Slavonije (19—21. IX 1943)« (br. 3, 1965, 97-112).

U *Zborniku* su najbrojnije zastupljeni radovi o vojnoj komponenti narodnooslobodilačke borbe. U članku: »Partizanska grupa Đoke Patkovića« (br. 5, 1967, 165—183) Milenko Patković je obradio akcije jedne od prvih partizanskih grupa u Slavoniji, koja je djelovala na terenu Osijek—Vukovar—Vinkovci. U opsežnijem radu: »Uslovi formiranja Prve slavonske divizije« (br. 7—8, 1970, 445—506), Jefto Šašić je, koristeći se uglavnom objavljenom izvornom građom, opisao stanje u Slavoniji u drugoj polovini god. 1942, a s time i okolnosti koje su dovele do osnivanja Prve slavonske divizije, u prosincu god. 1942, kao i njezino značenje. Tome radu, inače veoma bogatom vrijednim podacima, može se jedino staviti primjedba čisto tehničke prirode. Autor je koristeći se objavljenom građom u zborniku *Građa za historiju narodnooslobodilačkog pokreta u Slavoniji, II* (Slavonski Brod, Historijski institut Slavonije, 1963) u drugoj bilješci naveo »Historijski institut Slavonije, Građa [...]« te analogno tome pozivajući se na dokumente iz te publikacije upotrebljava u ostalim bilješkama kraticu »HIS« što je zapravo oznaka izdavača, te može lako da dovede neupućenog čitaoca u zabunu. U radu: »Borbena dejstva 6. korpusa NOVJ u Slavoniji (Od sredine maja do kraja avgusta 1944. godine)« (br. 3, 1965, 41—95), Ivan Antonovski je, koristeći se uglavnom građom Arhiva Vojnoistorijskog instituta u Beogradu, obradio ofenzivne akcije jedinica VI korpusa od sredine svibnja do kraja kolovoza 1944. godine, koje su, primjenjujući taktiku brzih manevara, zadavale neprijatelju teške udarce, nanoseći mu velike gubitke u ljudstvu,

materijalu i voznom parku. Glavni cilj tih akcija bio je da se omogućí sakupljanje bogate ljetine, te je tako, kako navodi Antonovski, sakupljeno više od 250 vagona žita, a od toga je 10 prebačeno preko Banije u Liku. Autor potpuno pravilno uočava da za uspjeh tih akcija jedinica VI korpusa, osim velike političke i vojne spremnosti boraca, velike zasluge ima gotovo cjelokupno stanovništvo Slavonije, koje je budno pratilo kretanje svake neprijateljske formacije, obavještavajući odmah organe vojnopozadinskih vlasti ili štabove jedinica. Grujica Žarković je u članku: »Karakteristike sanitetske službe u Slavoniji u toku NOR-a 1941—1945« (br. 5, 1967, 111—131), obradio djelovanje sanitetske službe u Slavoniji, koja je, prema navodima autora, »[...] dala dva kvalitetno vrlo različita, ali podjednako značajna doprinosa uspjesima narodno-oslobodilačke borbe u Slavoniji [...]«. S jedne je strane to bio djelotvoran rad na prihvaćanju i liječenju ranjenika i bolesnika, čuvajući tako živu silu jedinica NOV u Slavoniji, a s druge »[...] to je bio čisto vojnički doprinos koji je proizašao iz originalne organizacije i taktike sanitetske službe, zahvaljujući kojoj su slavonske operativne jedinice bile oslobođene od neposredne zaštite bezbjednosti ranjenika i od nužnosti prihvatanja 'bitaka za ranjenike' pod uslovima nepovoljnim za sebe [...]« (111). Prema Žarkoviću, glavne karakteristike sanitetske službe u Slavoniji bile su: visok učinak, povoljan strateški efekt, tj. oslobađanje operativnih jedinica od neposredne zaštite ranjenika i autohtonost, budući da je, zbog poteškoća u komunikacijama s ostalim krajevima Jugoslavije, u toku gotovo cijelog rata sanitetska služba u Slavoniji uglavnom djelovala kao samostalna organizacija.

U prilogu: »Evakuacija stanovništva iz Slavonije u Mađarsku i Vojvodinu početkom 1945. g.« (br. 4, 1966, 15—34) Srećko Ljubljanović je obradio veoma zanimljivo pitanje, koje do tada u historiografiji nije gotovo ni spominjano. Izgledi za brzo oslobođenje Slavonije i mogućnost frontalnih borbi nametnuli su, kako navodi Ljubljanović, društveno-političkim rukovodstvima i organima narodne vlasti odluke o mjerama koje bi trebalo poduzeti da pri prelasku fronte preko teritorija Slavonije ne stradaju stanovništvo i materijalna dobra. Kao najrealnije rješenje toga problema postavljeno je pitanje evakuacije stanovništva i materijalnih dobara. Kao razlog za evakuaciju nametala se i mogućnost koncentracije neprijateljskih snaga nakon uspostavljanja srijemske fronte, te prodor tih snaga na oslobođeni teritorij, gdje bi neprijatelj nastojao mobilizirati što više ljudstva za svoju vojsku i za građenje utvrđenja. U tom prilogu autor je podrobno opisao planiranje i provođenje evakuacije ne samo stanovništva i pokretne imovine nego čak i industrijskih postrojenja na teritorij koji je bio teško dostupan neprijatelju. Ako se uzme u obzir da je to pitanje bilo do sada u historiografiji neobrađeno, može se slobodno konstatirati da je Ljubljanović tim člankom dao vrijedan prilog našoj historiografiji.

Među napise koji u *Zborniku* obrađuju vojnu komponentu narodnooslobodilačke borbe možemo uvrstiti i radove: Miodraga Gajića, »Ilegalni vojni komiteti u požeškoj kasarni« (br. 1, 1963, 99—108); Jefte Šašića, »O razvitku NOV u Slavoniji i osposobljavanju rukovodećeg kadra do polovine 1943. godine« (br. 1, 1963, 109—116); Đure Matošića, »Neka zapažanja o razvitku NOP na području broskog okruga 1941—1943« (br. 1, 1963, 117—132); Vlade Horvata, »Borbe u Vukovaru 8. i 9. prosinca 1944. godine« (br. 4, 1966, 35—43); Miodraga Bjelića, »O borbama za oslobođenje Slavonske Požege« (br. 3, 25—40); Martina Kaminskog, »Značaj i uloga Slav. Broda u konačnim bor-

bama za oslobođenje zemlje» (br. 4, 1966, 1—14) i Ivana Miškovića, »O završnim operacijama za oslobođenje Slavonskog Broda 1945. godine« (br. 3, 1965, 5—23).

Radovi iz ekonomske povijesti u razdoblju 1941—1945. godine zastupljeni su s tri priloga. Mira Kolar-Dimitrijević je radom: »Pregled organizacije poljoprivrede u narodnooslobodilačkoj borbi na oslobođenom području Slavonije« (br. 4, 1966, 89—165) dala jasnu sliku o organizaciji poljoprivrede u Slavoniji, a kako navodi obilnu, dosad pretežno i nepoznatu arhivsku građu, taj rad, svakako, predstavlja čvrstu osnovu za daljnje istraživanje te, u historiografiji veoma slabo obrađene, problematike. Zdravko Tomac je u radu: »Privreda Slavonije 1945. godine« (br. 5, 1967, 77—109) iznio stanje u privredi Slavonije u prvoj godini nakon rata, te je nakon što potpunije usporedbe sa stanjem privrede u Slavoniji uoči rata došao do konstatacije da je Slavonija, jedno od najrazvijenijih područja Kraljevine Jugoslavije, u ratu doživjela znatno veća privredna razaranja od prosjeka za Hrvatsku i Jugoslaviju. Autor navodi da su se najteže posljedice rata u Slavoniji osjetile u velikom smanjenju stoke i proizvodnje najvažnijih poljoprivrednih kultura (pšenice, kukuruza itd.). Tomac dalje, nakon točnih analiza, konstatira da poljoprivreda Slavonije koja je prije rata »[...] bila dovoljna za skoro dvostruko više stanovnika od broja stanovnika u Slavoniji, postala je nedovoljna i za prehranu stanovnika Slavonije [...]«. Ostale privredne djelatnosti, posebice trgovina, promet i novčarstvo, koje su prije rata bile u Slavoniji razvijenije nego u ostalim područjima Jugoslavije, izgubile su u uvjetima administrativno-centralističkog privrednog sistema svoje predratno značenje, a kako je, zbog orijentacije privredne politike nakon oslobođenja na razvoj industrije, vrlo malo učinjeno na povećanju poljoprivredne proizvodnje, Tomac potpuno pravilno zapaža gdje treba tražiti uzroke pogoršanja privrednog položaja Slavonije nakon oslobođenja. Josip Bainc je u radu: »Uvjeti eksploatacije željezničkih pruga gravitirajućih željezničkom čvoru Vinkovci u periodu 1941—1945« (br. 7—8, 1970, 341—444) dao pregledan prikaz razvoja vinkovačkog željezničkog čvora do početka rata, korištenje pruga vinkovačkog gravitacionog područja u vrijeme rata i akcije pripadnika NOP-a da onemoguću neprijatelju korištenje najvažnije željezničke saobraćajnice u Jugoslaviji.

Osim stalne rubrike »Članci i rasprave« u *Zborniku* je još zastupljena kao stalna rubrika »Prikazi, kritike i informacije« u kojoj je prikazan niz publikacija jugoslavenske i inozemne historiografije, te informacije o nekim povijesnim znanstvenim skupovima u Jugoslaviji.

Kao povremene javljaju se rubrike: »Grada« i »Bibliografija«. U rubrici »Grada« Bogdan Krizman je prvi put objavio zapisnike sjednica povjerenika hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade u Zagrebu (br. 2, 1964, 243—328). Zapisnici potječu iz zbirke Srdana Budisavljevića, tadašnjeg povjerenika Odjela za unutrašnje poslove, a Ljubo Boban je objavio nekoliko izvještaja jednog policijskog inspektora Milanu Stojadinoviću o povratku Mile Budaka iz emigracije godine 1938, a koji se nalaze u Arhivu Jugoslavije, fond Milana Stojadinovića.

Iz historije Komunističke partije Jugoslavije i radničkog pokreta Antun Milušić je objavio nekoliko dokumenata o oduzimanju mandata komunistima izabranim u Gradsko zastupstvo u Slavonskom Brodu na izborima godine 1920. (br. 2, 1964, 223—242), a Dragiša Jović je, kao prilog historiji radničkog pokreta u Slavoniji 1918—1941, objavio optužnicu protiv Nikole Vlaškog i drugova, čla-

nova KPJ u Vukovaru, koju je podiglo Državno tužilaštvo u Osijeku 27. V 1936. godine (br. 3, 1965, 347—372). Original dokumenta se nalazi u Historijskom institutu Slavonije u Slavonskom Brodu.

U rubrici »Bibliografija« Slavica Musić je objavila »Bibliografiju članaka i knjiga o NOB-u u Slavoniji« (br. 6, 1968, 281—324). Bibliografija je podijeljena u dva dijela (I članci i II knjige), a bibliografske jedinice unutar svakog dijela podijeljene su tematski na grupe, dok su unutar grupa razvrstane po abecednom redu. Kako navodi autorica, neke bibliografske jedinice izvađene su iz Bibliografije Jugoslavije — serije A, što bi se moglo smatrati kao nedostatak, jer je poznato da u Bibliografiji Jugoslavije ima mnogo pogrešaka. Budući da autorica najavljuje nadopunu »Bibliografije«, slobodni bismo bili preporučiti joj da što je moguće više izrađuje bibliografske jedinice prema originalnom materijalu, kako je obavezno za bibliografa. Bibliografija je inače izrađena korektno, držeći se svih osnovnih bibliografskih principa, pa je velika šteta da je ta rubrika u *Zborniku* prilično zapuštena, no prema najavi S. Musić čini se da će ona biti ubuduće bogatija.

Na kraju, može se slobodno reći da je *Zbornik* potpuno izvršio namijenjenu mu zadaću, te da, uz ostala izdanja Historijskog instituta Slavonije, predstavlja značajan doprinos jugoslavenskoj historiografiji.

Slobodan Žarić

NOVIJA POVIJEST U »ARHIVSKOM VJESNIKU«

Arhivistički časopis »Arhivski vjesnik«, pokrenut god. 1958. u Zagrebu kao godišnjak i stručna publikacija arhivskih ustanova Hrvatske, posvećuje znatnu pažnju novijoj hrvatskoj povijesti, objavljujući prvenstveno građu, ali tiskajući i članke iz dosad manje istraženih ili neistraženih problema povijesti Hrvatske u 19. i 20. stoljeću (zapravo samo do god. 1920. zaključno).

Objavljena građa, u pravilu dobro obrađena, može se podijeliti na materijale koji se odnose na povijest građanske politike i na ekonomske prilike, te na materijale koji govore o radničkom pokretu i NOB-u.

U prilogima, koji spadaju u prvu grupu, uglavnom je tiskana korespondencija raznih istaknutih ličnosti iz koje se upoznajemo s političkim ili društvenim događajima. To su ovi prilozi: Miroslava Despot, Nekoliko neobjelodanih pisama F. Vukasovića pisanih M. Vrhovcu;¹ Krešimir Nemeth, Nekoliko neobjavljenih pisama iz korespondencije Kulmer-Jelačić (19. III — 5. V 1849);² Nikola Ivanišin, Jagićeva pisma Valtazaru Bogišiću;³ Nada Beritić, Iz korespondencije Nika Velikog Pucića (Prilozi građi za historiju narodnog preporoda u Dalmaciji) i Iz korespondencije Miha Klaića (s istim podnaslovom);⁴ Hamdija Hajdarhodžić, Rafo Arneri, Hrvoje Morović i Marija Nemeč, Korespondencija

¹ IV—V/1961—1962, 205—212.

² I/1958, 333—365.

³ IV—V/1961—1962, 9—97.

⁴ III/1960, 89—117 i 119—155.